

ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE

„Etnografia Polska”, t. LXI, 2017, z. 1-2
 PL ISSN 0071-1861

Agnieszka Kościańska, *Zobaczyć łosia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2017, ss. 424.

W swojej pierwszej książce skierowanej do szerokiego odbiorcy Agnieszka Kościańska analizuje kierunki rozwoju polskiej edukacji seksualnej od początku dwudziestego wieku aż do pierwszych dziesięcioleci dwudziestego pierwszego wieku. Autorka sytuuje swoje rozważania w kontekście współczesnych sporów o miejsce i zakres edukacji seksualnej w polskich szkołach. Jak się okazuje, historia tych debat jest bardziej skomplikowana niż mogłoby się wydawać na podstawie rozpowszechnionej narracji o postępie – nie prowadzi od „zacofania” w początkach dwudziestego wieku, przez konserwatyzm i cenzurę w okresie PRL, aż po liberalny powiew z Zachodu po transformacji ustrojowej. Ta popularna wizja zakłada, że wraz z upływem czasu wolność seksualna i wiedza na ten temat stopniowo się powiększają, a upadek żelaznej kurtyny i otwarcie Polski na dyskursy zachodnie miały przełomowe znaczenie dla poszerzania zakresu tych wolności (s. 363)¹. W tak opowiedzianej historii postęp jest rozumiany jednoznacznie – jako proces linearny, a także łatwiejszy dostęp do wiedzy na temat seksu i szerszy wachlarz dopuszczalnych zachowań seksualnych.

Kościańska nie tylko wykorzystuje ogromny materiał źródłowy, aby udokumentować złożone procesy zachodzące w polskiej edukacji seksualnej, ale też tworzy nowatorską narrację na ten temat, podkreślając specyfikę polskiej szkoły seksuologicznej stworzonej przez Kazimierza Imielińskiego oraz istotną rolę dialogu pomiędzy środowiskami progresywnymi i konserwatywnymi, który – jak twierdzi – niestety w dużym stopniu urwał się w III RP (s. 364). Jej opowieść o polskiej edukacji seksualnej obejmuje występujące naprzemiennie okresy nasilenia tendencji konserwatywnych i „odwilży” w obszarze edukacji seksualnej, a tym samym komplikuje uproszczoną narrację o ciągłym i nieuchronnym postępie na tym polu.

Książka *Zobaczyć łosia* jest oparta na bogatym materiale badawczym: do wykorzystanych źródeł należą poradniki dla młodzieży, programy i podręczniki do nauczania edukacji seksualnej w szkołach (jako przedmiotu znanego pod różnymi nazwami), a także rubryki z poradami dotyczącymi życia seksualnego publikowane w popularnych czasopismach dla młodzieży. Materiał ten stanowi podstawę do nakreślenia historii polskiej myśli na temat edukacji seksualnej, która nie jest jednak przedstawiona w sposób ściśle chronologiczny. Pierwsza z trzech głównych części książki jest podzielona na rozdziały, z których każdy skupia się na konkretnym zagadnieniu, takim jak np. masturbacja, antykoncepcja, pornografia czy seksualne odmienności. W każdym z rozdziałów śledzimy zmiany w postrzeganiu danego problemu przedstawiane w podręcznikach, poradnikach czy w odpowiedziach seksuologów/seksuologów i psycholożek/psychologów na listy pisane przez młodzież. Takie problemowe, a nie chronologiczne, prowadzenie wywodu ma wiele zalet: pozwala przyjrzeć się dokładnie jednej z wielu kwestii związanych z edukacją seksualną zamiast przedstawienia jedynie ogólnego zarysu tej tematyki, jest bardziej interesujące dla odbiorcy, ponieważ pozwala mu czytać książkę w dowolnej kolejności, a przede wszystkim zaburza bardziej tradycyjną narrację rozwoju społecznego i kulturowego prowadzącego w prosty sposób z punktu A („zacofanie” czy wyparcie spraw związanych z seksem) do punktu B (liberalne postrzeganie ludzkiej seksualności). Taki sposób ułożenia materiału może być jednak chwilami dezorientujący, zwłaszcza kiedy chronologia nie jest zachowana w obrębie każdego z rozdziałów. Autorka ilustruje interesujące ją kwestie bardzo obszernymi cytatami ze źródeł, dzięki czemu mamy dobry ogłąd

¹ W nawiasach zamieszczone są odesłania do recenzowanej pracy.

kontekstu, w jakim przedstawiano informacje na temat edukacji seksualnej w różnego typu tekstach oraz dyskursów w nich używanych, od specjalistyczno-medycznych po popularyzatorskie. W rezultacie sam dobór cytatów i ich problemowe ułożenie stanowią zasadniczy element przedstawionej narracji.

Pozostałe dwie części książki dotyczą podejścia do edukacji seksualnej promowanego przez Kościół katolicki oraz specyfiki kultury seksualnej na wsi, przy czym perspektywa Kościoła katolickiego i związanych z nim kręgów intelektualnych jest również uwzględniana w pozostałych rozdziałach jako jedna z kluczowych pozycji światopoglądowych w polskich sporach o edukację seksualną. W analizie zebranego materiału Kościańska uważnie przygląda się konfliktom – ale i momentom ciągłości czy dialogu – pomiędzy konserwatywnymi a progresywnymi podejściami do przedstawianej problematyki. Co ważne, autorka kreśli szeroką (i zmienną w czasie) panoramę społeczną i polityczną, w którą są wpisani tacy aktorzy jak progresywni sekularni myśliciele, Kościół katolicki jako instytucja oraz intelektualiści z nim związani, oficjalne organy i teoretycy ustroju socjalistycznego (m.in. w postaci oficjalnej podstawy programowej czy treści podręczników), a także reprezentanci i reprezentantki specjalistycznej wiedzy, przede wszystkim seksuolodzy i seksuolożki. Tak szeroko zakrojona wizja pozwala przyrzeć się napięciom pomiędzy oficjalną narracją na temat edukacji seksualnej w danym momencie historycznym, widoczną w podstawie programowej i podręcznikach, ale także (szczególnie po 1989 r.) w nauczaniu Kościoła katolickiego, a narracją nieoficjalną, powstającą przede wszystkim w bezpośrednim dialogu pomiędzy młodzieżą a specjalistami i specjalistkami na łamach popularnych gazet. To właśnie w listach kierowanych do seksuologów, z których wielu (jak na przykład Zbigniew Lew-Starowicz) przez całe lata prowadziło takie kolumny, ujawniają się rozterki młodzieży oraz ich potrzeba zdobycia konkretnej wiedzy na tematy związane z seksem.

Jedną z najważniejszych interwencji Kościańskiej w popularne narracje dotyczące wolności seksualnej w Polsce jest skupienie się na wyjątkowej perspektywie polskiej szkoły seksuologicznej, która na tle zorientowanej biomedycznej seksuologii amerykańskiej i zachodnioeuropejskiej wyróżniała się humanistycznym podejściem do tematyki seksu (s. 16–17²). Polska seksuologia powstała w PRL i była nauką interdyscyplinarną, tworzoną w kontakcie z pacjentami oraz nastawioną na popularyzację wiedzy (np. w formie korespondencji pomiędzy seksuologami a czytelnikami publikowanej na łamach prasy młodzieżowej)³. Edukacja seksualna miała w tym ujęciu obejmować nie tylko czysto biologiczną wiedzę na temat mechaniki rozmnażania czy technik zapobiegania ciąży, ale także kwestie związane z dojrzałością emocjonalną oraz relacjami pomiędzy partnerami. Oczywiście, w praktyce często to właśnie treści dotyczące takich aspektów edukacji seksualnej jak antykoncepcja czy techniki seksualne były najsilniej cenzurowane, jak pokazuje przykład kontrowersji wokół podręcznika autorstwa Wiesława Sokoluka, Dagmary Andziak i Marii Trawińskiej wprowadzonego w 1987 r., a wycofanego wśród protestów już po dwóch miesiącach (s. 5–6). Polska szkoła seksuologii wypracowała, zdaniem Kościańskiej, nowatorskie podejście do szeroko rozumianej edukacji seksualnej już w czasach PRL, więc nie musiała polegać na wiedzy wypracowanej na Zachodzie.

To docenienie polskiej seksuologii i sproblematyzowanie rozwoju polskiej edukacji seksualnej jest szczególnie ważne w obliczu często dość schematycznych globalnych historii edukacji seksualnej pisanych z perspektywy amerykańskiej, w których specyfika krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest często pomijana. Narracja o współczesnej edukacji seksualnej, od czasów epidemii AIDS do 2010 r., nakreślona przez Jonathana Zimmermana w jego *Too hot to handle: A global history of sex education* jest oparta na kontraście pomiędzy liberalnym Zachodem a krajami rozwijającymi się, w których wprowadzanie tematyki seksualnej w szkołach spotkało się z dużym oporem oraz było kojarzone z negatywnym wpływem obcych kulturowo idei zachodnich⁴. Europie Środkowo-Wschodniej

² Zob. także Agnieszka Kościańska, *Pleć, przyjemność i przemoc. Kształtowanie wiedzy eksperckiej o seksualności w Polsce*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 45–66.

³ Tamże.

⁴ Jonathan Zimmerman, *Too hot to handle: A global history of sex education*, Princeton University Press, Princeton 2015, s. 117–126.

(a dokładniej Polsce i Rosji) poświęcony jest tu tylko jeden akapit, choć, jak pokazuje Kościańska, transfer idei dotyczących edukacji seksualnej z krajów zachodnich do Polski miał interesującą dynamikę: edukacja seksualna często była postrzegana jako płynące z Zachodu zagrożenie dla polskiej katolickiej moralności⁵, a jednocześnie środowiska katolickie czerpały pełnymi garściami ze strategii i wiedzy wyprodukowanej przez konserwatystów w USA⁶.

Transnarodowy przepływ wiedzy i strategii walki z liberalnym podejściem do kwestii seksualnych, w tym szczególnie do edukacji seksualnej, to temat podnoszony nie tylko przez Kościańską w kontekście polskim. Zimmerman pisze o sojuszu pomiędzy konserwatywnymi przedstawicielami różnych religii w krajach zachodnich oraz rozwijających się (działających zarówno np. w Iranie i Gwatemali, jak i w Wielkiej Brytanii czy USA) stworzonym w celu obrony tradycyjnych wartości przed płynącym z Zachodu liberalnym modelem⁷. Podobnie polskie środowiska katolickie powoływały się na amerykańskie ruchy promujące czystość przedmażeńską jako przykład oporu wobec postępującej seksualizacji młodzieży (s. 310). Katolickie czasopismo „Miłujcie się!” propagowało edukację seksualną opartą na amerykańskim modelu „abstinence only” jako prawdziwie rewolucyjne podejście do tematyki seksu (s. 310). Co ciekawe, ewangelickie kampanie na rzecz czystości seksualnej w Stanach Zjednoczonych wykorzystują podobną retorykę oporu wobec dominującego systemu, przedstawiając seksualny liberalizm jako ślepe podążanie za propagandą, a czystość jako postawę prawdziwie niekonformistyczną⁸. W analizie Kościańskiej widać więc, że wymiana intelektualna pomiędzy Zachodem kojarzonym z postępem i wolnością seksualną a Polską, z silnymi tendencjami konserwatywnymi wspieranymi przez Kościół katolicki, jest bardziej skomplikowanym procesem – Zachód może być źródłem zarówno progresywnych modeli edukacji seksualnej, jak i strategii skutecznej walki z nimi, podczas gdy polska szkoła seksuologiczna reprezentuje nierzadko liberalne podejście do seksualności człowieka.

Książka *Zobaczyć łosia* jest ważnym głosem we współczesnej debacie na temat edukacji seksualnej. Kościańska prezentuje tę problematykę na szerokim tle historycznym, ale także podkreśla wpływ kontekstu historycznego na współczesne spory polityczne. Niedosyt pozostający po przeczytaniu monografii dotyczy jedynie opracowania najbardziej współczesnych zjawisk – rola internetu jako źródła wiedzy na temat seksu nie jest poddana równie głębokiej analizie. Napisana w przystępny sposób i wydana przez popularne wydawnictwo Czarne publikacja trafi do wielu czytelników zainteresowanych tą tematyką, w tym również tych, którzy niekoniecznie zajmują się nią naukowo. Jednocześnie zawarte w niej przypisy i bibliografia obejmująca materiał źródłowy i opracowania krytyczne pozwolą zainteresowanym na dalsze zgłębianie problematyki. W obliczu nieprzerwanie toczących się sporów na ten temat, książka ta z pewnością wypełnia ważną lukę na rynku wydawniczym.

Anna Kurowicka

⁵ Tamże, s. 63, 118.

⁶ Tamże s. 10, 304–312. Trop liberalizmu seksualnego jako zagrożenia z Zachodu został niedawno wskrzeszony na potrzeby walki z „ideologią gender”; tę retorykę analizują m.in. Magdalena Grabowska w *Between gender studies and 'gender ideology': Gender education in Poland*, Heinrich Boll Stiftung, 2013, Maciej Gdula w *Dogmat płci: polska wojna z gender*, Katedra, Gdańsk 2016; Agnieszka Graff i Elżbieta Korolczuk w *Worse than Communism and Nazism put together: War on gender in Poland*, w: R. Kuhara, D. Paternotte (red.), *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality*, Rowman and Littlefield International, London – New York 2017, s. 175–194.

⁷ Jonathan Zimmerman, *Too hot to handle...*, s. 117, 123. Jak wskazuje Ludmiła Janion, konserwatywne teorie na temat płci kulturowej i seksualności często trafiają do Polski zapośredniczone przez Niemcy. Ludmiła Janion, *Sex, brain, and money: Gender variance in Polish "anti-gender" movement*, prezentacja w czasie szkoły letniej „Inside/Outside. Queer Networks in Transnational Perspective”, Uniwersytet Leibniza w Hanowerze, 2016.

⁸ Christine J. Gardner, *Making chastity sexy: The rhetoric of Evangelical abstinence campaigns*, University of California Press, Berkeley 2011, s. 23.